

ПОЧЕЦИ ПОЉСКИХ ГРАДОВА (X—XV ВЕК)

Питање настанка пољских градова је једно од оних питања која још увек највише занимају пољску науку. Ово питање није тако лако, има веома сложену тематику и о њему постоји богата како пољска тако и страна литература (1). Још је далеко до неких дефинитивних резултата, до синтетичког погледа на целину урбанизационих процеса.

У последњим изучавањима развоја градова у Пољској, литература првенствено узима у обзир насеља која многи аутори називају именом *града* у привредном смислу. У њима се обављају типично градске функције као што су занатство и трговина. Понегде може то бити и рударство. Ова се насеља одликују специфичним обликом насеља сасвим различитим од сеоског. У последњим изучавањима уопште се не узима у обзир правни статус тих насеља, који се у изворима појављује нешто доцније и, сасвим разумљиво, не може бити сматран као критеријум општијег карактера, нарочито кад су у питању времена, пре XIII в. Ипак правни проблеми не могу бити потцењивани, јер увек прате друштвено-привредне појаве и могу бити од знатне помоћи у утврђивању степена развитка града и његове специфичности.

Развој градова у Пољској може се боље разумети наравно само на општеевропском тлу. У Кијевској Русији заземи градова почели су да се појављују можда још у VIII в. а свакако да су постојали већ у IX в. тако да пред крај X в. почиње њихов живљи развој. То су места као тадашњи Кијев, Новгород, Перејаслав, Смоленск или Черихов (2). Развој ових градова (города) везан је с постојањем утврђених феудалних замкова. Руски градови нису никад имали ничега заједничко са Немачком и немачким правом али су се и поред тога развили у знатне градске центре. Код других Словена, на пример код Југословена (3), градови су постојали још у IX—X в., а код Чеха и Бугара у X в. На западу Европе градови се такође појављују раније јер су на свима територијама које су до V века биле под владавином римске империје већ од давнина постојали антички градови, чији је континуитет доказан за већину земаља (изузев Паноније, Дакије, Норикума, Мезије, Тракије и већег дела Далмације) (4).

Овде на прво место долазе италијански градови са живим римским традицијама. Ови градови који су се обнављали почев од IX в. у XI в.

(1) Видети покушај сређивања ове литературе и проблема који се у њој налазе — Т. Лалик: О проблемима генезе градова у Пољској, „Przegląd Historyczny“, Т. XLIX, з. 3, Warszawa, 1958. Преглед литературе, нарочито правно-историјске која се односи на градове — видети такође J. Bardach: Historia państwa i prawa. Polski do połowy XV wieku, Варшава, 1957, с. 122, 207; упор. такође St. Pazyra: Geneza i rozwój miast mazowieckich, Варшава, 1959, нарочито глава I под насловом: Генеза градова (с. 11—50) где је изложена литература предмета.

(2) В. А. Рыбаков: Рiemieslo drevniej Rusi, Moskva, 1948, с. 99, аутор приметке градова у Кијевској Русији види већ у VII—VIII веку; М. М. Тихомиров: Дривенне русские города, Москва, 1946, с. 31, указује на веома жив развој градова Русије на прелому X и XI века; В. Греков: Rus Kijowska, Варшава, 1955, с. 115, упор. такође W. Hensel: Słowian — szczytny czasownosredniowieczna, Познањ, 1952, с. 221.

(3) H. Lowmianski: Podstawy gospodarcze formowania się państw słowiańskich, Warszawa, 1953, pp. 192, seq.

(4) F. Vercauteren: La vie urbaine, entre Meuse et Loire du VIe au IXe siècle, La città nell'alto Medioevo, Spoleto, 1959; G. Duby: Les villes du Sud-Est de la Gaule du VIIIe au IXe siècle, E. Ennen: Die Entwicklung des Städtewesens an Rhein u. Mosel vom 6 bis 9 Jahrhundert; J. M. Font y Riús: Les villes dans l'Espagne du moyen âge, Recueils de la Société Jean Bodin VI, La ville Ie partie, Bruxelles, 1954, p. 263. Снажни римски утицаји одржавали су се у Шпанији све до почетка VIII века.

долазе до великог значаја и изграђују правни поредак градских комуна. Ти градови веома брзо постижу врло широку самоуправу која се скоро граничила са политичком независношћу. У Француској, где су римске традиције биле скоро исто тако снажне као и у Италији, процес признавања самоуправних права градовима који су почели цветати већ од X века, почео је у другој половини XI в. и трајао још у XII в. Највећу самоуправу добили су у ствари севернофранцуски градови по узору на комунални систем (5), нешто друкчију јужнофранцуски градови где су продирали италијански утицаји (6). Од почетка XII в. овде се појавио тзв. консуларни систем веома сличан комуналном систему (7). У XII в. градови централне Француске нису уопште имали самоуправу а правни поредак им је признат одозго, од монархије. У њима је власт вршио чиновник феудалца, власника града (*prévôt*) и тај се тип града назива превоталним. У том је делу земље доцније такође дошло до покушаја увођења комуналног система. Историјат градова овог подручја Француске има много аналогije са развитком пољских градова, који такође никад нису дошли до стања широке аутономије (8).

Сличне прилике као у централној Француској владале су у ствари и у Шпанији где је постојала велика зависност градова од државе, а развој организационих односа кретао се у правцу ограничавања градова. Само градови у Каталонији узимали су за узор организацију градова јужне Француске и краљ у овој провинцији није играо ону улогу као у осталим областима земље (9).

У Немачкој, а нарочито у њеним западним областима, где су се очувале извесне традиције ранијих римских градова у Рајнској области (10), процес добијања самоуправних права почео је у другој половини XI в. и трајао кроз XII и XIII в. прелазећи у XIII в. и на територије централне и источне Немачке. Овај покрет започео је на западу Немачке, у Рајнској области, а велику улогу у ширењу нових организационих облика одиграо је Келн чија је права користио, н. пр., Соест, а после Соеста Либек. На сличан начин у западној и централној Немачкој настале су читаве правне породице градова с матичним градовима на челу (на пример: Фрибург у Бризгау, Беч, Франкфурт на Мајни, Дортмунд, Соест, Либек, Магдебург (11). Од краја XII в. градови са пуном аутономијом били су у Немачкој само малобројни и то тзв. *Reich-städte*, од којих се већина налазила у Рајнској области. И управо у Рајнској области, на прелому XII и XIII, в., развија се градско веће, као самоуправни орган, које се појавило у Магдебургу 1244. Слично рајнским градовима, у правцу широке аутономије развијали су се и швајцарски градови (12). Источна Немачка била је у то време тле релативно свеже политичке експанзије немачког живља на словенском подручју. Развој градова морао је овде да се формира нетипично и сасвим друкчије него у западној и централној Немачкој а исто

(5) F. Vercauteren: op. cit., pp. 455—458, аутор истиче да су градови северне Француске и Белгије до VII века живели од наслеђа из доба римске империје, били су опкољени зидинама из римских времена, на неким местима сачували су се разни објекти римских муниципија.

(6) Градови јужне Француске заснивали су се највише на римској традицији, из тих времена па све до IX—XI века сачувале су се римске зидине које су их штитиле од напада. О тој теми упор. G. Duby: op. cit.

ларни систем веома сличан комуналном систему (7). У XII в. градови централне Француске нису уопште имали самоуправу а правни поредак им је признат одозго, од монархије. У њима је власт вршио чиновник феудалца, власника града (*prévôt*) и тај се тип града назива превоталним. У том је делу земље доцније такође дошло до покушаја увођења комуналног система. Историјат градова овог подручја Француске има много аналогije са развитком пољских градова, који такође никад нису дошли до стања широке аутономије (8).

(9) M. Boulet-Sautel: L'emancipation urbaine dans les villes du centre de la France, Recueils de la Société J. Bodin, t. VI, pp. 371—403; C. Chevrier: Les villes du duché de Bourgogne, du XIIIe à la fin du XV siècle, Recueils de la Soc. J. Bodin, t. VI, p. 411.

(10) J. M. Font y Riús: op. cit., pp. 267—278.

(11) Ph. Dollinger: Les villes allemandes au moyen âge, Recueils de la Soc. J. Bodin, t. VI, pp. 455 seq.

(12) K. Schib: Les institutions urbaines suisses, pp. 517—528.

тако друкчије него у Пољској (13). Овде, на подручју између Лабе и Одре, као и у Пруској, појавиле су се, наиме, извесна обележја градова који су настали колонизацијом. На тлу ових старих словенских градова различитог типа, настала је читава мрежа утврђених градова, карактеристичних за Немачку. Ови градови се обично нису надоземљивали на раније скупине, ни топографски ни у погледу становништва. Врло занимљив је такође био правни развој белгиских и холандских градова који је углавном започео од половине XI века и трајао кроз читав XII век. У ствари ни ту није дошло до пуне аутономије, осим градова, Турне (Turnai) и Гро-нинген као и фризиских градова, а у свом крајњем развоју чак и ти градови нису дошли до комуналног уређења, иако су били сасвим близу тог уређења (14). Организација ових градова показује велику сличност с развојем пољских градова почев од XIII в.

Поред северноиталијанских и фризиских, као и севернофранцуских и јужнофранцуских градова, до пуне самоуправе дошли су такође у XII в. и далматински градови који су се поново развијали од почетка IX в. где је у ослонцу на старе традиције многобројних римских градова, делимичног постојања римског живља (на пример: на острвима, у Сплиту, Трогиру, Задру, Дубровнику, Котору, Будви), дошло до развитка тих процеса већ пред крај XI в. а до ширења узора комуналних градова у току XII в. Карактеристично је овде да је у том процесу такође учествовао са великом превагом словенски живаљ. Чињенице самосталног развоја руских градова без уплива западноевропских узора и чињенице самосталног образовања комуналног система у градовима словенске обале Јадрана треба да представља важно методично упутство у изучавању развоја пољских градова (15).

На свима европским подручјима градска насеља са већ развијеним привредним животом претходила су градској правној организацији, или, боље речено, граду са пуном самоуправом, а та права стицана су борбом између грађанства и световних и духовних феудалаца. Такође у Пољској постоје градови барем од краја X в. али до постанка градова са великом правном особеношћу долази тек у току XIII в. Ова чињеница била је повод многим неспоразумима, јер је појава градова заснованих на немач-

(13) H. Ludat: *Vorstufen u. Entstehung des Städtewesens in Osteuropa, u. der Deutsche Osten, Köln — Braunsfeld, 1955, p. 41.* Резултат ових појава била је појава колиба (Kietze) које је настајивало словенско становништво.

(14) J. Gillisen: *Les villes en Belgique, Recueils de la Soc. J. Bodin, t. VI, pp. 533—603; R. Feenstra: Les villes des Pays-Bas septentrionaux, pp. 608—623.* с развојем пољских градова почев од XIII в.

(15) G. Jireček: *Stadt und Gesellschaft in Mittelalterlichen Serbien, Wien, 1912, pp. 60—63.* Ови су градови почињали већ од Скадра и обухватили су такође и прибрежне градове данашње Црне Горе с Котором на челу, упор. такође Г. Новак: *Прошлост Далмације, т. I, Загреб, 1944, с. 71 и сл.; М. Костренчић: Постанак далматинских средовјечних градова, Зборник Шишић, Загреб, 1929, с. 113 и сл.; М. Костренчић: Слободе далматинских градова по типу трогирском, 239 кс. „Рада“ Југословенске академије знаности и умјетности, Загреб, 1930.* Карактеристично је да је тип далматинских градова био узор за градове Хрватске, да су колоније трговаца и занатлија из далматинских градова (нарочито из Дубровника) дубоко продирале на север у Србију и Босну где су се сударале с таласом саских узора који је долазио са севера, од Мађарске; упор. др. Јанковић: *Историја државе и права народа Југославије I, Београд, 1960, с. 38; Codex dipl. Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, т. IV, Загреб, 1906, док. од 16. XI. 1242; Wl. Namyslowski: Międzypanstwowe stosunki prawne sredn. panstw slowianskich na Balkanie, Pamietnik P. Dabkowski, Lwów, 1927, p. 321.* Ширење узора далматинских градова било је прекинуто турским најездима, ипак овај проблем требало би ближе проучити, да ли утицаји организације далматинских градова не постоје такође и у Мађарској. Једно нам се чини сигурно да су у Мађарској, тј. старој Панонији, потпуно ишчезли стари римски градови и овде не може бити ни говора о њиховој вези са новим мађарским градовима; упор. Gleysztor: *Les origines de la ville slave, La città nell'alto Medioevo, Spoleto, 1959, p. 280, n. 2.*

ком праву била у Пољској у XIII веку неправилно тумачена као појава несамоосталности развоја Пољске и њене млађе цивилизације.

Пут од првобитног градског уређења до пуне самоуправе јесте опште-европска појава која је добила различита решења на појединим територијама. Борба за највећа самоуправна права становништва градова била је суштина борбе између феудалаца и градова.

У том смислу требало би свакако одбацити појмове који ту и тамо постоје: град у привредном смислу и град у правном смислу. Изгледа да су та два појма, примењивана уопште, непотребна и коче даљи напредак изучавања. У ствари постоје два проблема најтежње међусобом повезана: проблем друштвено-економски и проблем правне организације.

У жељи да што боље схватимо задатке који очекују историчаре права, треба их приказати на тлу целине развоја пољских градова онако како се сада може приказати, ослањајући се на привредну, друштвену и урбанистичку проблематику. Требало би у првом реду почети од промена које су наступиле у гледиштима на генезу пољских градова у току XX в. Немачка наука на прелому између XIX и XX в. формулисала је та гледишта у тзв. колонизационој теорији, а низ пољских научника, између осталих и познати стручњаци, као Бобжињски (Bobrzynski), Пјекошински (Piekosinski), Кутшеба (Kutrzeba) и Пташник (Ptaśnik), такође нису видели другу могућност за решавање генезе пољских градова (16). Уосталом слична гледишта владала су донедавна и у чешкој науци (17). Сви ти научници веровали су да у пољским крајевима није било градова пре немачке колонизације и да је тек долазак Немаца у Пољску у XIII в., као силе која је стварала градове, допринео постанку градова. Ови су градови требали да никну махом на сировом корену, план града био је тек тада разрађиван, појављивало се занатство и трговина, док је немачко право, преношено из Магдебурга утицало на уређење градова. Пошто је колонизациона теорија са генезом града у Пољској повезивала и чињеницу локације по немачком праву, дакле нарочито подвлачила моменте правне природе, за градове су сматрана само таква насеља која су имала локациона документа или која су примењивала градско право.

Двадесетих година XX в. у пољској науци се почело са изучавањима која су подрила и смело напала колонизациону теорију оснивања градова. Ову је акцију започео у својим радовима Казимир Тимјењецки (Kazimierz Tymieniecki), професор Познањског универзитета, који се почев од 1919 бази проблематиком зачетака пољских градова (18). Затим, од великог значаја

(16) Z. Wojciechowski: Początki Poznania na tle początku miast w Polsce. „Przegląd Zachodni”, IX, Nr. 6/8, 1953, p. 1 seq.

(17) Evoluciju postanka českých gradova izložio je, na primer, J. V. Simák: Středověká kolonizace v zemích českých, „České Dějiny“, č. 5. Praha, 1938.

(18) K. Tymieniecki: Zagadnienie początków miast w Polsce, „Przegląd Historyczny”, S. II, t. I, Warszawa, 1919; idem: Podgodzia w północno-zachodniej Słowiańszczyźnie i pierwsze lokacje miast na prawie niemieckim, *Slavia Occidentalis* II, 1922; idem: Procesy twórcze formowania się społeczeństwa polskiego w wiekach średnich, Warszawa, 1921; idem: Początki Kielc, w związku z pierwotnym osadnictwem Łysogór, *Pamiętnik Świątokrzyski* 1930; idem: Napływ Niemców na ziemie polskie i znaczenie prawa niemieckiego w średnich wiekach w Polsce, *Roczn. Hist.* X, 1934; idem: Organizacja rzemiosła wczesnosredniowiecznego a geneza miast polskich, *Studia Wczesnosredniowieczne*, t. III, w Warszawa, 1955.

су били и радови Карола Малећинског (Karol Maleczynski), Хенрика Минха (Henryk Münch), Зђислава Качмарчика (Zdzisław Kaczmarczyk), Марјана Фридберга (Marian Friedberg) (19).

Важна допуна истраживањима о постанку пољских градова биле су и археолошке ископине. Истраживања у овом правцу почела су још пре рата под руководством проф. Јозефа Костшевског (Jozef Kostrzewski) и обухватила су градове Гњезно и Познањ у Великопољској. У том истом периоду немачки научници су вршили ископавања у Опољу, Сантоку и Волину. Ова истраживања још интензивније се врше у НР Пољској под руководством проф. В. Хенсла (W. Hensla) и проф. А. Гјејштора (Gieysztor), и она су обухватила велики број места која су имала градски карактер још у раном средњем веку. На прво место долазе истраживања у Опољу, Гдањску, Штетину, Волину, Познању, Гиечу, Ленчици, Крушвици, Кракову, Калишу, Вислици, Пшемислу и Плоћку, а такође и у Мјендзивжечу и Сантоку. Истраживачки радови археолога показали су да је постојала разнородност струка у првим пољским градовима, висок ниво самог занатства и постојање таквих струка као што су топиоништво жезла или стакла. Уочен је такође и плански распоред најстаријих подграђа, њихов начин градње, нађени су и трагови предроманског каменог грађевинарства. Све је то омогућило да се на сасвим друкчији и прецизнији начин прати развјатак пољских градова почев од краја X в. Резултате ових истраживања обухватио је у својим чланцима проф. А. Гјејштор (20).

Резултати ових пољских и других источноевропских послератних истраживања без сумње су утицали и на западнонемачку науку која је ревидирала извесна своја гледишта о питању развоја пољских и уопште словенских градова. Признајући већ данас да су међу Словенима постојали такви облици првобитних градских ступњева као што су *suburbia* и тргови, као и признајући њихову улогу као основ за локацију града по немачком праву, западнонемачки научници сматрају ипак да је појава западнонемачког рада у Пољској, дефинисаног као *Reichsstadt*, значила огромни скок и револуцију. Та унапред претпостављена велика несразмера између развоја градова у Пољској пре XIII века и њиховог развоја у XIII веку није наравно објасњена (21). Овде су у питању сразмере. Пољски историчари

(19) K. Maleczynski: Najstarsze targi w Polsce, Lwów, 1926; K. Münch: Kraków do roku 1957 włącznie. Szkic urbanistyczno-historyczny, Kwart. Arch. i Urb., t. III, z. 1, 1958, pp. 1—40; idem: Geneza rozplanowania, miast wielkopolskich XIII i XIV w., Kraków, 1946; idem: wczesnosredniowieczny układ miejski w Polsce, Kw. Arch. i Urb. t. III, z. 3/4, 1958, pp. 329—335; idem: Z nowszej literatury niemieckiej o sredniowiecznych miastach Niemiec i Polski. Kw. Arch. i Urb., t. III, z. 3/4, 1958, pp. 367—373; idem: Początki średniowiecznego układu miejskiego w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem Śląska, Kw. Arch. i Urb., t. V, z. 3, 1960; Z. Kaczmarczyk: Kolonizacja niemiecka na wschód od Odry, Poznań, 1945; M. Friedberg: Kultura polska i niemiecka, t. I, II, Poznań, 1946.

(20) A. Gieysztor: Le origini delle città nella Polonia medievale, Studi in onore di Armando Saporiti, Milano — Varese, 1957; idem Les origines de la ville slave, La città nell'alto Medioevo, Spoleto, 1959.

(21) W. Schlesinger: Zur Frühgeschichte der europäischen Stadit, Westfal, „Forschungen“, t. VII, 1953/1954, p. 230; H. Ludat: Die Bezeichnung für „Stadt“ im Slavischen, Sonderdruck aus „Syntagma Friburgensej“, Lindau u. Konstanz, 1956, p. 107; Penza: Vorstufen u. Entstehung des Städtseaus in Ostenvopa, Ostenvopa u. des d. osten, III, Köln-Braunsfeld, 1955; idem: Zur Evolutionstheorie der slavischen Geschichtsforschung am Beispiel der osteuropäischen Stadt, „Giessener Abh. z. Agrar und Wirtschaftsforschung des Europäischen Ostens“, t. 3, Giessen, 1957; idem: Frühformen des Städtseaus in Osteuropa, Vorträge u. Forschungen, t. IV, Lindau u. Konstanz, 1958.

такође говоре о скоку, само што тај скок не називају огромним. Они пре виде еволуцију, боље оцењујући новитете везане са *ius theutonicorum*.

Свесни тога како изгледа садашњи степен наше науке о зачецима пољских градова, моћи ћемо не само да постављамо синтетичке хипотезе које би требало увести у даља изучавања, већ ћемо бити у стању да схватимо колико је сложен процес стварања градова и како исторископравна истраживања, ако се врше на одговарајући начин, могу бити од помоћи у решавању читаве ове проблематике.

Због тога ћу се у даљем излагању постарати да прикажем и сопствено гледиште на етапе развоја пољских градова, наравно ослањајући се на досадашња достигнућа читаве наше науке. На самом почетку треба подвући да та достигнућа јасно указују на потпуно домаћи карактер развоја пољских градова, чија генеза допире може бити чак до краја IX века, а последње етапе стварања средњовековног града у Пољској спадају у XIV и XV в., у време када тек може бити говора о победи начела месне самоуправе. Етапе развоја пољских градова могле би се мање-више поделити на 4 периода. први од њих био би период градова — подграђа, који је трајао од половине X па до краја XI в., други је период градова — подграђа и тргова, који је трајао од краја XI в. до почетка XIII в., трећи период који је почињао од почетка XIII в. и трајао мање-више до половине XIII в., јесте прелазни период у коме долази до одбацивања узора пољског права и оснивања градова по немачком праву, и најзад, четврти период, период локације градова по немачком праву, период победе узора тога права, који је трајао од половине XIII в. па кроз читав XIV в., а понегде чак и кроз цео XV в., у односу на старију мрежу градова. Карактеристична особина развоја пољских градова, нарочито у почетку, јесте њихова велика самониклост. На територији пољских земаља није било, као ни у Чешкој, Словачкој, код Полабских Словена, или пак код балтичких или скандинавских народа, античких традиција римских градова. С тим у вези, ни доцније није постојала етапа овлађивања градовима од стране бискупа и манастира, као што је то у средњем веку пре X в. био случај свуда где је хришћанство имало своје старе традиције (Рајнска област, Белгија, Француска, Далмација) (22).

У првом периоду, периоду подграђа, у Пољској већ постоји прво насеље градског типа које се јавља упоредо са државом раног феудализма Пољана или Вислана, а сасвим изразито упоредо с ванплеменском феудалном монархијом Мјешка I (23). Веза ових првих замата будућих градова с најважнијим државним градовима тако је тесна да је доминантна у таквом насељу. Њен главни центар још тада је био пре свега град (*castrum*),

(22) E. Ennen: op. cit., p. 446; F. Vercauteren: op cit., p. 454.

(23) H. Lowmianskich: Podstawy gospodarcze formowania się państw słowiańskich, Warszawa, 1953, p. 188, мишљења је да градови никад нису ишли испред државности, напротив — градско становништво окупљало се око градова, жаришта политичког живота. Прихваћени термин „подграђе“ за дефинисање најстаријих пољских градова у последње време неки аутори замењују, по узору на западноевропску науку, изразом „suburbium“ (упор. A. Gieysztor: Le origini delle città nella Polonia medievale, p. 136).

седиште кнеза или кнежевог чиновника, често војне посаде, а после преласка у хришћанство такође и свештенства (24). Може се чак рећи да су у извесним случајевима власти биле иницијатор оснивања градског центра. Такав је, на пример, био случај са Гдањском у X в.

У таквом насељу, сличном каролиншким викама (*vica*) нарочито у Фризији, или тзв. *portus*-у у северној Француској, а још сличнијем ранијим градским облицима централне Немачке који су се састојали од града (*burg*) и подграђа (*suburbium*) (25), у таквом насељу где се окупљала група богатих феудалаца заједно са оружаним снагама, тј. сиромашнијим ритерима, насељавали су се такође и занатлије који су били дужни да услужују ту групу. Све су то били људи зависни од феудалаца и који су радили за потребе ове групе. Постепено ови људи почели су да раде и за продају сеоском становништву из најближе околине. У ствари још увек није било трговаца, а трговина се налазила у рукама путујућих трговаца, често страних људи, као Јевреја, Арапа. Међу овим трговцима били су често и Словени. По важнијим градовима, који су се налазили на међународним транзитним путевима, као што је био, на пример, трговачки пут Праг—Краков—Кијев, улога трговине могла је да постане од све већег значаја. Могло је чак да дође до оснивања омањих трговачких колонија и сталног настањивања трговаца. То је било нарочито карактеристично за поморске лучке градове. На тај су начин око градова настајала насеља, тесно повезана с њима, покаткад и утврђена, па чак спојена са градом у једну одбранбену целину. У оваквим скупинама главну улогу играли су феудалци и трговци, и ту још увек није могло бити говора о самоуправи. Ипак, већ су постојале извесне разлике у правном положају главног становништва месних насеља (занатлија и трговаца) за разлику од сеоског становништва. На почетку XII в. тзв. *opidani* или *cives*, које помиње Gallus Anonimus (26), чинили су посебну друштвену групу. Извесну улогу у организационом животу града играо је збор становништва и вероватно такође трговачко-феудално веће (*maiores et seniores civitatis*). У Гдањску је констатована такође присутност имућне групе становника названих именом *nobiles* (27). У градовима Штетинског Приморја познати су били *maiores*, *nobiles*, *principes* и *potentes* који су учествовали на општим зборовима становништва (28).

(24) Везу развоја градова са важним кнежевским градовима истакао је такође за Кијевску Русију X и XI века С. В. Јушков: Обществено политическиј строј и право Кијевсково государства, Москва, 1949, с. 138. То исто у односу на Мазовију, види St. Pazuga: Genezą i rozwój miast mazowieckich, Варшава, 1959, с. 70 и сл. На везу заматака градског живота с градовима у Мекленбургу и тзв. Altmark-у у Доњој Саксонској указује C. Schwarz: Regionale Stadttypen im niedersächsischen Raum zwischen Weser und Elbe, Remagen, 1952, pp. 38—40. С могућношћу постојања код западних Словена при већим градовима, још у IX веку, извесних заматака градског живота слаже се такође и H. Ludat: op. cit., p. 17.

(25) E. Enne: op. cit., pp. 443—445.

(26) Galli Anonymi Cronica, ed. K. Maleczynski, Kraków, 1952, p. 67, Naklo, p. 71. Kruszwica, pp. 73/78, Miedzyrzecz, p. 110 cives et oppidani, Kolobrzeg, pp. 127, 129, 162, Wyszogród, p. 81, Wrocław, p. 134. Glogów, p. 160 Gniezno.

(27) H. Matuszewska: Początki Gdanska, Roczn. Hist., t. XVII, Poznań, 1949, pp. 96, 123.

(28) M. Sczaniecki: Głównie linie rozwoju feudalnego państwa zachodnio-pomorskiego. „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. VII, z. 1, 1955, pp. 55 seq.

То су односи слични онима који су владали и у Далматинским градовима у X и XI в. (29).

У то време само незнатан број насеља повезан с градовима може се убројати у насеља градског карактера. Мрежа градова тек почиње да се ствара и само већа подграђа заслужују у то време назив градова. То дефинишу савремени извори као *urbs* или *civitas*, а понекад и *orpidium*. Број ових првих градских насеља у Пољској по свој прилици није премашао 25 (30). — Већа подграђа могла су бити опкољена нарочитим бедемом величине од 10—12 метара. На тај начин, већ тада се појављује утврђени град окружен бедемима — што се у знатној мери везује с појмом града уопште, надовезујући се на градове древног Рима. Није потребно додавати да је у феудалном свету тек град опкољен зидинама могао да себи извојује самоуправу (31). Плански распоред подграђа могао је бити правилан, тј. са улицама које су се пресецале под правим углом са омањим трговима. Поједине четврти града могле су бити настањене групама специјализованим у појединим струкама. Зграде су биле веома густо грађене, грађевинске парцеле незнатне величине, куће такође малих размера, дрвене. Улице су биле поплочане дрветом.

Код већих градских насеља број подграђа могао је бити већи. Могла су дакле бити два или три подграђа која су се налазила око једног града. Та су подграђа могла имати различит друштвено-економски карактер (32). Место — подграђе није било искључиво својство Пољској, сличне прилике владале су и код Полабских Словена, у Чешкој, у Кијевској Русији (*подол*, *подоле*, *посад*), као и код Јужних Словена, нарочито у Србији (33). Развој словенских градова има, уосталом, много аналогije с развојем западно-европских градова, нарочито немачких (34).

(29) М. Костренчић: Постанак далматинских средовјећних градова, с. 117. И тако, на пример, у Рабу у 1018 г. стоји „*episcopus cum priore [...] una pariter, cum clero et populo habitante in civitate supradicta*“, а у 1059 каже се „*prior cum omni populo predicto urbis nobilibus et ignobilibus, maioribus minoribusque communi consensu*“.

(30) K. Münch: *Wczesnosredniowieczny układ miejski w Polsce*, p. 329, везује веома сажето велике градове са седиштима провинција (*sedes regni principales*), којих познаје десет, а мање градове са каштеланијама, којих набраја стотину; H. Ludat: *Vorstufen u. Entstehen des Städtewesens in Osteuropa*, p. 28.

(31) О том сведочи судбина далматинских градова, где су римске традиције и рана утврђивања градова довели до стварања широке самоуправе још на прелому XI и XII века (М. Костренчић: Постанак далматинских средовјећних градова, с. 113 и сл.).

(32) На вишечланост изградње најстаријих места скренуо је у последње време пажњу H. Münch: *Wczesnosredniowieczny układ miejski w Polsce*, Kwart. Arch. i Urb., t. III, z. 3—4, 1958, pp. 331 seq. Он се стара да пронађе типичност тадашњих агломерација и њихову хијерархизацију у зависности од политичко-административне улоге насеља.

(33) Vojtišek: Bratislavské „Burgum“, *Vybor rozprav a studií*, Praha, 1953, p. 413; V. Vaneček: *Krátké státní a práva v Československu*, Praha, 1955, p. 32; Fr. Graus у VI глави дела *Prehled Československých dejin*, t. I. Praha, 1958, p. 114. У најстарије чехословачке градове спадају Ппар, Оломоуц и Брно; D. Libel: *Rozwój miast czeskich od XI wieku do rewolucji husyckiej*, Kwart. Arch. i Urb., t. III, z. 3—4; B. Grekov: *Rus Kijowska*, Warszawa, 1955, pp. 19, 101 seq. Староруски градови носили су у то време углавном назив „посада“; Драгослав Јанковић: Историја државе и права феудалне Србије, Београд, 1957, с. 49, Србија је била у развоју градова у великом закашњењу, у XIV веку у њој су владали односи карактеристични за Пољску пред крај XII века; V. Hensel: *Slowianszczyzna wczesnosredniowieczna*, Poznan, 1952, p. 222; A. Gieysztor: *Les origines de la ville slave*, pp. seq.

(34) То се може констатовати бар за Доњу Саксонску (упор. T. Schwarz: *op. cit.*, p. 41).

Бар од краја XI в. развој градова у Пољској прелази у наредну етапу развика која ће у ствари трајати до почетка XIII в. Ова је етапа у вези с потискивањем монархије раног феудализма од оних елемената који су били за феудално распарчавање. Сада у децентрализованог држави почињу да се формирају многобројнији мали локални тргови, у чијим оквирима се врши размена, усредсређена не само око малобројних досадашњих подграђа, већ и у знатно бројнијим новим насељима градског карактера који су се почели називати трговима (*forum, villa, forensis, locum forense*) (35). У документима се овај трг назива понекад *burgus* (36). Већ сам назив тих насеља говори о њиховог великој улози у локалној размени, што наравно не значи да су то била само места размене. У тим насељима настанују се пре свега занатлије који све радије напуштају села да би сасвим одвојено од ратарских послова могли да израђују своје производе не само за потребе сопственог феудалца већ такође и за тржиште. На тај начин се у том периоду знатно повећава мрежа градова у Пољској (познајемо око 100 места са трговима) јер новосновани тргови услужују не само важније, боље положене центре, већ такође и мања локална средишта. Кроз ову етапу прошли су такође у XII и XIII в. и чешки, мађарски (37), хрватски и словенски градови, док српске градове на том ступњу развика налазимо још и у читавом XIV в. (38). Такође и код старих Пруса и других балтичких народа у XIII и XIV веку постојала су поред подграђа (*liške, pilate, hakelwerke*) и насеља-тргови. Развој тргова карактеристичан је био такође и за читаву Немачку (39).

У тој фази запажа се исто тако знатно интересовање великих земљовласника за новонастали тип градских насеља. Кнез, пре свих, сматра право на оснивање тргова за своје регалије, које је нерадо и под притиском уступао световним велможама и духовним великодостојницима у XIII в. Од тих

(35) Почетак развоја робно-новчаних односа на локалним тржиштима, који је био повезан са појавом тргова и крчми, изгледа да пада још у последњу четвртину XI века. То може да посведочи, између осталог, и појава ишчезавања ризница која, на пример, у Великопољској почиње седамдесетих година XI века. О тој теми употребљивају St. Tabaczynski: *Z badań nad wczesno-sredniowiecznymi skarbniami srebrnymi Wielkopolski*, Warszawa, 1958, pp. 50 seq. На значај тргова у XII веку указује H. Műch: *Wczesnosredniowieczny układ miejski w Polsce*, pp. 332—333, он пише: „[. . .] Тргови чине прелазну етапу за формирање средњовековног града“. Ову етапу он види тек пред крај XII века, што је свакако нетачно. О тргу као установи локалне размене пише такође H. Ziolkowska: *Ze studiów nad najstarszym targiem polskim*, Slavia Antiqua IV, Poznań, 1953.

(36) Упор. A. Gieysztor: *Les origines de la ville slave*, p. 298.

(37) V. Vojtišek: *Bratislavské „Burgum“, Vzor rozprav a studií*, pp. 413 seq. То се односи не само на Праг већ и на Брно; Z. Laznička: *Moravska mesta Brno*, 1948, pp. 20—62, наводи осим Брна такође и Знојмо, Пшеров, Простејов, Штерпберг, Кромјеж, Јихлаву и друге. Упор. такође D. Libal: *Rozvoj miest českých od XI w. do rewolucji husyckiej*, Kwart. Arch. i Urb. III, z. 3—4, 1958; L. Weiss: *Beiträge zur Geschichte der mittelalterlichen Stadtwirtschaft in Ungarn*, „Zeitschrift für Social — u. Wirtschaftsgesch.“, XII, 1914.

(38) M. Dolenc: *Pravna zgodovina za Slovensko ozemlje*, Ljubljana, 1935, s. 92; F. Zwitter: *Starejša krajinska mesta in meščanstvo*, Ljubljana, 1929; др Јанковић: *Историја државе и права феудалне Србије*, с. 49. Код Хрвата најстарији изрази који описују град јесу: трг, тржић, тржиште и трговиште (упор. В. Мажуранић: *Приноси за Хрватски правно-повјестни рјечник*, Загреб, 1909—1922; С. Јиреček: *op. cit.*, p. 65. Додуше у Србији „град“, који означава варош, био је идентификован слично као у Русији с градом али био је познат и израз „трг“ (*forum, mercatus, burgus* у Далмацији), а у Босни је град називан „подграђе“.

(39) H. Ludat: *Verstufen u. Entstehung des Städtwesens in Osteuropa*, pp. 46—51; E. Ennen: *op. cit.*, p. 446.

тргова кнез је црпео огромне фискалне користи које је у почетку делио са црквом у облику десетине.

Један од објеката који је омогућавао кнезу да преузме један део прихода са тргова биле су крчме (*tabernae*). У већим центрима могло је бити више крчми. Неке од њих могле су бити предмет концесије у корист цркве или властеле. Крчме су делимично носиле обележје будућих трговачких кућа, што значи да су биле терен где је требало да се врше трговачке трансакције. Може бити да је овде била у питању и принуда. Ту су најзад били и центри производње (алкохолних пића), трговине на мало, а осим тога постојала су овде такође и коначишта.

Ови тргови, који у погледу простора нису морали да воде толико рачуна о одбрани као што је то био случај код подграђа, развили су се у много већа насеља. Њихов центар био је трг великих размера. Ови тргови великих размера нису се наравно могли сместити у границама густо изграђеног подграђа. Отуда су тргови, поред старих центара типа подграђа, били подизани изван бедема подграђа, на местима која су у топографском погледу највише одговарала. Око већих градских насеља као што су били Познањ, Краков, Калиш, Крушвица, Вроцлав, Влоцлавек, ствара се читав комплекс насеља који се састојао од града, подграђа или неколико подграђа, насеља-тргова, којих је такође могло бити више.

У тим новим градским скупинама или на појединим трговима појављује се, поред занатлиског живља, такође и трговачки staleж. Поред пољског становништва, у насељима овог типа јавља се такође и страно становништво, најраније Јевреји, затим Валони (40), Немци и Фламанди. Колоније страног живља у европским градовима веома је честа појава и позната од давнина. И тако су, на пример, у Рајнској области пре X века постојале јеврејске и фризиске колоније, а у градовима северне Француске и Белгије пре XIII в. постојале су велике јеврејске и сириске колоније (Египћани, Грци) (41).

Да ли су такве колоније, које су у XII в. постојале у Пољској, имале сопствену самоуправу и да ли је ту важило њихово сопствено национално право сходно опште прихваћеном начелу у средњем веку, можемо само нагађати. Овде морамо обратити већу пажњу на чешку аналогију, нарочито с обзиром на постојање специјалних права за прашке Немце још за време краља Вратислава (1061—1092), коју је признао и проширио краљ Собјеслав II (1173—1178) (42). Чешки градови знали су такође за колоније других народности као Јевреја (Праг) Валона (Праг и Брно) и Мађара (Знојмо) (43). У Словачкој, по градовима су живели такође и Италијани

(40) K. Maleczynski у колективном делу *Dzieje Wrocławia do roku 1807*, Wrocław 1958, p. 56, у Вроцлаву чујемо о „vicus sancti Mauricii, platea Romanorum” или пак „Gallica” у XII веку.

(41) E. Enne: op. cit., pp. 442 seq.; F. Vercauteren: op. cit., p. 468.

(42) Видети текст *Prameny k dejinám státu a práva v Československu*, část I, Praha 1957, изд. V. Vaneček, pp. 54—57 „[...] Concedo itaque eisdem Theutonicis vivere secundum legem et iustitiam Theutonicorum, quam habuerunt a tempore avi mei regis Wratislai [...]”; упр. такође V. Vojtišek: *O privilegii knížete Soběslava pro pražské Němce jeho konfirmacích*, Vbor rozprav a studií, Praha, 1953.

(43) V. Vojtišek: Bratislavské „Burgum”, pp. 419, 423.

(Ломбарди) (44). У Србији, у XIV в. наилазимо на колоније Саса и далматинских градова, нарочито Дубровника, Котора, Сплита, Бара, Трогира. Поред њих постојале су такође румунске и грчке колоније (45). Извесне аналогije у погледу правног положаја Немаца настањених у посебним насељима могу нам такође пружити и колоније Немаца у Србији, који су ту називани Сасима а који су по свој прилици били пореклом из Спиша. То су били рудари и други стручњаци који су у другој половини XIII в. били доведени у рударске и трговачке центре Србије и Босне. Они су имали своју управу: *curia theutonicorum* (46), постојао је *iudex* и *notarius theutonicorum*, а судије немачких судова звали су се *purgari*.

У том периоду долази до издвајања у правном погледу насеља-тргова од других места јер је кнез у то време почео да даје тзв. *ius fori* које мења правни карактер насеља. Насеља-тргови добијају од кнеза проширену правну заштиту у виду монарховог мира којим се не само омогућује мирно становање већ и слободно закључивање трансакција у време прилива сеоског становништва, или страних трговаца. Тргови почињу да образују такође и посебну територију судске јурисдикције, а специјални *iudex fori*, независно од тога што у почетку долази само на пијачни дан, по налогу кнеза одржава ту суђења која су се одликовала брзином с обзиром на странце (47).

Пред крај XII и на почетку XIII в. тргови долазе до даљих права између осталих и имунитета која може да даје кнез а која се јављају у виду слободе тргова (*libertas fori*, *forum liberum*). Насеља—слободни тргови имали су преимућства над осталим трговима што су лица која су ишла на ове тргове била ослобођена од царинских дажбина, а трансакције које су овде склапане, биле су ослобођене од тзв. пијачне таксе и других пореза (48). То је новим насељима доносило знатне користи и убрзавало њихов развој и напредак. Давање ове слободе значило је несумњиво покушај да се од градова са пољским правом створе насеља са вишим нивоом организационог и правног живота. Био је то, дакле, еволутивни и природни пут, који је усмеравао развој пољских градова ка модернизацији и приближавању узорима много развијених градова западне Европе.

На тај начин код тргова, нарочито код слободних тргова, наилазимо на изразите трагове постојања пољског градског права и градова са пољским правом (49). У последње време овај проблем градова са пољским

(44) V. Vojtišek: Z právních dějin Československých měst, Vybor rozprav a studií, p. 429.

(45) Др Јанковић: Историја државе и права феудалне Србије, с. 49, С. Јиреček: op. cit., p. 65.

(46) С. Јиреček: cit., pp. 65 seq.; М. Ј. Динић: За историју рударства у средње-вековној Србији и Босни, Београд, 1955.

(47) Тај судија често носи назив „villicus“ (Млр. II 395), тако је, на пример, у Скаршову 1228, или пак „жупан“ тако је било, на пример, у 1239 на волборском тргу (Pol. II 24), упор. Z. Kaczmarczyk: Immunitet sądowy i jurysdykcja poimunitetowa w dobrach kościoła w Polsce do końca XIV wieku, Poznań, 1936, pp. 78, 340.

(48) У том смислу разуме суштину ослобађања Н. Ziolkowska: Zestudiów nad najstarszym targiem polskim, Slavia Antiqua IV, Poznań, 1953, p. 15.

(49) Интересантна запажања о особености и развиту обичајног, углавном пољског, градског права и његовој аналогiji као и разликама у односу на тзв. немачко право наћи ћемо у елаборату St. Pazyre: Geneza i rozwój miast mazowieckich, Warszawa, 1959, pp. 179—185.

правом, као истраживачки проблем, веома јасно је поставио проф. Г. Лабуда (*Gerard Labuda*) (50) који је доказао да су се градови са пољским правом развијали не само у току читавог XIII в., упоредо са градовима који су се развијали по немачком праву, већ да су ти градови у већини случајева постојали и даље у XIV в., па чак и у XV в. Велики део ових градова прешао је доцније на немачко право, али се њихов извешан део, како сам већ споменуо, и даље развијао као градови са пољским правом. Развој градова са пољским правом јасно сведочи о томе да би у Пољској градови достигли високе организационе облике, чак и без посредовања колонизације по немачком праву. Ако је пак било друкчије, онда је локација градова по немачком праву само убрзала те процесе.

На почетку XIII в. пољски градови изразито улазе у нову етапу развитака, ван сваке сумње прелазну етапу (51), чија је главна садржина изналажење нових организационих и правних решења за градске центре који се све више развијају.

Нарочито интересовање за градове све више показују крупни феудалци који у ширењу градова, као и у порасту мреже градова виде свој интерес и могућност за повећање својих прихода. Интерес феудалаца у тој етапи игра већу улогу него интерес грађанства које се тек било почело формирати, па стога и не можемо нешто више да кажемо о борби коју су градови започели с феудалцима око повећања обима својих права као и повећања самоуправе. У првој половини XIII в., наиме, није било ништа познато о оружаном устанцима градова против властеле, као што је, на пример, то био случај у централној Француској у XI и XII в. (52).

Много лакше ће нам бити да укажемо на активну улогу кнеза у преображају градова и у његовом настојању да се тим градовима пружи услови за даљи њихов развитака. Отуда ове промене у Пољској подсећају много више на историјат развоја централнофранцуских, чешких или српских градова но макојих других (53). Српски градови који су постајали из подграђа и тргова, који су већином били отворени, имали су од друге половине XIII в. немачке колоније, које су имале и своја сопствена права, а које су аналогно ситуацији у пољским градовима извршиле извешан утицај

(50) G. Labuda: Miasta na prawie polskim, *Studia Historica* w 35-lecie pracy naukowej H. Lowmianskiego, Warszawa, 1953, p. 187. Постојање градова на пољском праву у Шлезији у XIII и XIV веку прихвата у последње време и K. Maleczynski: Slask w erose feudalnej, *Historia Slaska*, t. I. cz. 1, Wroclaw, 1960, pp. 310—311. Он као пример наводи седам таквих градова.

(51) H. Münch: Wczesnosredniowieczny uklad miejski w Polsce, *Kwart. Arch. i Urb.*, III, z. 3—4, 1958, познаје такође прелазни период који се завршава у годинама 1202—1238; idem: Poczatki sredniowiecznego ukladu miejskiego w Polsce ze szczegolnym uwzglednieniem Slaska, p. 357, прелазни период овде почиње у половини XII века и протеже се до 1328 године с тим што га аутор дели на два потперода раздјељена 1201 годином.

(52) M. Boulet-Sautel: L'emancipation urbaine dans les villes du centre de la France, *Recueils de la Soc. J. Bodin*, t. VI, p. 385. Друга је ствар што би требало још једном преиспитати и размислити уколико су доцније борбе градова с кнезовима, на пример, Гдањска и Тчева у 1271, Кракова у 1311/1 1312, Познања у 1914 — појаве класне борбе за постизање што веће самоуправе, а у колико су пак резултат политичких борби на националној основи.

(53) Упор. М. Ј. Динић: н. д., с. 13 и сл. Извесне аналогје у организационом погледу могу се наћи у византијским градовима средњовековне Србије, настањеним Грцима, дакле у Македонији. Ови градови нису имали самоуправу (упор. С. Јигећек: *op. cit.*, p. 64; А. Соловјев: Срби и византиско право у Скопљу почетком XIII века, „Гласник Скопског научног друштва“, књ. XV—XVI, Скопље, 1936).

на правни поредак српских градова. У тим градовима судио је судски колегијум звани *purgari* са кнезом (*comes*) или војводом на челу. Овакав колегијум састављен од 12 лица подсећао је на поротни суд немачких градова. Овакав тип судова познат је био и у румунским градовима Браили и Брашови. Тај се процес вршио у Србији много доцније него у Пољској, наиме у току XIV в. У Србији су из мешавине домаћих (словенских), немачких, византиских и далматинских елемената, постали прави градови са изграђеним правним устројствима. Кнеза је у српским градовима постављао сопственик, а што се тиче „пургара“ није јасно, да ли су они били бирани, или пак наименовани. Што се тиче Пољске, довољно је указати на кнежеве регалије за оснивање градова и тржишне регалије (54) за стварање институције кмета (*soltys*) или градског старешине (*wójt*), кнежевог чиновника, независног од грађана, довољно је најзад указати на широка привредна права кнеза у пољским градовима XIII в. Пољски градови били су дакле ближи превоталном но комуналном систему, ако узмемо у обзир односе који су владали у XIII в.

Прелазни период, као што је била прва половина XIII в., заснивао се пре свега на томе што у настојањима да се градовима обезбеде најбољи услови развитака, најбоља организација власти као и најбољи правни систем, још увек није био дефинитивно решен пут даљег поступка, нити је победио ниједан од облика којима се настојало да се овај проблем помери напред. Услед тога у истраживању нових облика иде се на више коло-сека, а исто тако постоје и колебања у оквиру само једног облика. С једне стране, и даље се развијају градови по пољском праву, којима кнежеви у почетку дају специјалне имунитете, где постоји велика зависност од кнеза по узору на превоталне градове, док с друге стране, почиње развој градова по немачком праву.

Постанак градова по немачком праву везан је у ствари с доласком Немаца у пољске градове почев од краја XII в. и тај прилив постаје тако велик, ако је реч о важнијим градовима Пољске, да на њиховој територији ничу посебне немачке општине у виду улица, четврти или насеља. Територијална издвојеност ових колонизаторских творевина као и њихова правна издвојеност, која се изражава у томе што су Немци тада имали посебну управу с кметом на челу (55), кога је именовао кнез, и што су примењивали сопствено немачко право, била је полазна тачка за обухватање читавог града овим узором. Такав је случај, на пример, био и са Штетином 1237 (56). Посебне немачке општине потврђене су такође на почетку XIII века, између осталих у Вроцлаву (око 1226), Гдањску (1227),

(54) J. Matuszewski: Immunitet ekonomiczny w dobrach kościoła w Polsce do roku 1381 Poznań, 1963, p. 147.

(55) Последња изучавања Х. Минха свакако указују на то да је кмет немачких насеља у пољским градовима био кнежев чиновник који је, поред осталог, вршио и судске функције (слично као и доцнији старешина општине, *wójt*) — и то као наследни чиновник, са одговарајућим припадностима. На наследност овог уреда с правом је скренуо пажњу Т. Lalik: Początki miast w Polsce, Kwart. Hist. LXVII z. 4, Warszawa, 1960, p. 160.

(56) H. Chłopocka: Lokacja Szczecina na prawie niemieckim, „Przegląd Zachodni“, VIII, Nr. 3/4, 1952, pp. 612 seq.

Познању, Кракову, Сандомиру и Лубушу (1225—1233) (57). Права немачке општине са својим магдебуршким правом у оквиру једног насеља читаве градске скупине, могло је, дакле, већ у следећој етапи бити проширено на читав град без обзира на народност становника дотичног града.

У оквиру новог пута развоја пољских градова, тј. прихватања узора немачког права у прелазном периоду, односно у првој половини XIII в., сретамо се са развојем новог облика у самој Пољској, при чему су правци развоја у оквиру тог једног пута у почетку различити и нису по једном узору. Хитан је захтев испитати колико је *iudex fori*, који је често називан *villicus* или *жупан*, утицао на увођење положаја кмета у немачком насељу у првој половини XIII в. Кмета су у то време називали *villicus*—ом или управитељем (*prokurator*) (58). Постојање градова по немачком праву било је у незнатном броју већ у првој половини XIII в. Оно је, боље речено, обухватило тада мање центре. Главна област развоја тог типа градова била је Доња Шлезија (59). Ту у Шлезији узор градова заснованих на магдебуршком праву створио је такође сопствену локалну варијанту, познату дозније под називом средског права (*ius Novi Fori, ius sredense*). Због тога су Шлезија и развој њених градова доцније били од највећег значаја за остале пољске земље. У првој половини XIII в. појавио се други доста важан центар градова у хелмнској области, где су крсташ тридесетих година XIII в. основали Торун (1231—1233) и Хелмно (1232). Ту је у прошлости требало да се створи даља локална варијанта магдебуршког права у Пољској, позната под називом хелмнског права.

На тај начин несмело започети развој градова по немачком праву, после 1241 нарочито оживљава у читавој Шлезији, тада долази и до локације градова по немачком праву, и који је трајао не само кроз XIII, већ крајеве. Дакле, од половине XIII в. изразито ступамо у следећу, тј. четврту етапу развитка пољских градова која се одликује покретом за локације градова по немачком праву, и који је трајао не само кроз XIII, већ и у XIV, па чак и у XV в. На тај начин, до краја XIII века утврђује се у ствари мрежа градова у Пољској која је бројала око 250 места. Узори за овај покрет долазе пре свега из Магдебурга на Лаби, а у мањем обиму из Ханзеанског града Либeka, чији су узор покушавали да примене гра-

(57) К. Maleczynski: Dzieje Wrocławia od czasów najdawniejszych do roku 1618, Dzieje Wrocławia do roku 1807, Warszawa, 1958, pp. 65 seq.; Z. Kaczmarczyk: Przywilej lokacyjny dla Poznania z roku 1233, „Przegląd Zachodni”, IX, 1953, Dr. 6—8, pp. 150 seq.; H. Münch: Kraków do roku 1257, Kwart. Arch. i Urb. III, z. 1, 1958, pp. 22—23, посвећује много пажње организацији пољских градова у првој половини XIII века, у прелазном периоду. И он овде такође види читав мозаик решења, настоји да прикаже сопствено тумачење, које покаткад није сасвим убедљиво. Овај проблем захтева даља истраживања, несумњиво у облику једног посебног рада за читаву територију Пољске. Специјално теза да су солтиси (кметови) познати пре половине XIII века у пољским градовима, били позвани само да решавају спорна питања између Немаца и Пољака, није доказана. Ко је онда судио самим Немцима?

(58) О формирању установе кмета у колибама древних подграђа Полабских Словена из уреда старешине општине, месног кнежевог чиновника, упор. H. Ludat: Die Kietzerschulzen, Branderburgia, t. 45, 1936; упор. такође запажања о предлокационим кметовима у пољским градовима код St. Piekarczyk: Studia z dziejów miast polskich w XIII—XIV w., Warszawa, 1955, pp. 33 seq.

(59) Скоро у то исто време као у Шлезији шири се магдебурско право и у суседним чешким градовима, упор. J. Teige: Kdov a kym zavedeno bylo pravo magdeburské na Moravě, „Právník”, t. LIX, Praha, 1920, pp. 245 seq.

дови Зап. Помераније и Гдањске области. Уосталом, либечко право у конкуренцији с магдебуршким правом показало се слабијим и, доцније га је магдебуршко право скоро сасвим потиснуло. У тој појави испојила се по свој прилици улога државног фактора који се није радо мирио са широким правима самоуправе градског већа у Либеку. У неким крајевима Горње Шлезиије у почетку је било познато фламанско право (60). Али и тамо је на крају победило магдебуршко право.

Утицај магдебуршког права у XIII в. није се ограничавао само на пољске земље већ се, до прве половине XIII в., проширио такође и на градове североисточне Чешке, северне Моравске и северне Словачке (61).

Прелажење градова на немачко право у XIII в. није се вршило ниуколико према извесним устаљеним узорима, напротив, ту се осећа још недостатак шематизма и у даљем развоју може се запазити разнородност и долажење појединих градова до ширих права. На пример, начело да *iuris theutonicum* обухвата све становнике града било је опште прихваћено начело ваљда тек у XIV в.

У првим привилегијама за локације изразито се јавља не само иницијатива и интерес кнеза у оснивању градова на немачком праву већ и велика права кнеза у односу на град. И ту код ових градова, ограничених влашћу кнеза, тешко је говорити у XIII в. о градској самоуправи, ако се читава власт, како управна тако и судска, налази у рукама општинског старешине (*advocatus*) или пак кмета (на Гдањском Приморју), који је вазал кнеза и који је дужан да врши његова наређења и војну службу. У замену за то његов положај је наследан и богато награђиван земљом као и другим приходима, што старешину (*wojta*) чини сасвим независним од грађанства (62). Тешко је, дакле, у таквој ситуацији говорити о самоуправи све док се у граду не појави градско веће и не извојује себи широка права на уштрб старешине. У XIII в. градови основани у Пољској, као и чешки градови, више подсећају на превоталне градове централне Француске, Шпаније, Белгије и Холандије, него на општине (комуне) северне Италије, северне и јужне Француске или Далмације.

Локације градова по немачком праву, и поред своје ограничености, чинилу си ипак важну етапу у развоју пољских градова. Наступило је

(60) V. Prasek: Organizace práv magdeburských na sev. Moravě a v Rak. Slezsku, Olomouc, 1900, pp. 281, 283.

(61) V. Vojtišek: O právních rukopisech města Německého Brodu, Výbor rozprav a studií, Praha, 1953, p. 117. Он набраја такође и оне чешке градове који су примењивали јужнонемачко, нирнбершко или бечко право. Ови пак градови, имали су знатно лабавију везу са градовима јужне Немачке него ли чешки градови, везани с Магдебургом. Преглед основне литературе која се односи на чешке градове видети V. Vojtišek: Z. právních dějin československých měst, Vyb. rozprav a studií, p. 426, као и специјалне радове: J. Celakowsky: O právních rukopisech města Litoměřic, „Časopis musea Království českého“, R. LIII, Praha, 1879, p. 143; J. Teige: Kdy a kým zavedeno bylo právo magdeburské na Moravě, „Právník“, t. LIX, Praha, 1920, p. 244; H. Jireček: Codex iuris Bohemici, t. IV, p. 5, Praha, 1883, s. IV; V. Prasek: Organizace práv magdeburských na sev. Moravě a v Rak. Slezsku, Olomouc, 1900, p. 1. Kniha žilinská vydal. V. Chaloupecký: O právu magdeburském německým jazykem žilinské, R. Rauscher, Bratislava, 1934, pp. XXXII seq., LX seq.

(62) Слична ситуација била је и у Чешкој где је тзв. „риhtarž“, слично као и старешина општине (*vojta*) у Пољској, био краљевски чиновник наменован од краља. У Чешкој се пак дешавало да је често овај „риhtarž“ вршио своју дужност доживотно, али не увек и наследно (упор. V. Vojtišek: Soud a rada v královských městech českých, Výbor rozprav a studií, Praha, 1953, pp. 240 seq.).

прихватање и релативно изједначење организационих узора и прихватања система немачког судског права, што је било идентично са убрзањем развоја пољских градова, јер је немачко градско право било много развијеније и више прилагођено интересима грађанства него пољско право. Уосталом, немачко право није било, као што сам већ поменуо, ништа друго до систем који је био у примени у западноевропским градовима, који се преко немачких градова проширио такође и на Пољску. У том смислу, изједначење и увођење за живот много прихватиљивих узора заснивао се и напредак који је убрзао развој пољских градова. Стога, дакле, не би требало подцењивати улогу немачког права, као ни прилив Немаца, било занатлија, било пак трговаца, у главније пољске градове. Треба само подвући да прилив Немаца није равномерно обухватио све пољске градове, али је нарочито снажно дошао до изражаја у градовима западне Помераније и Доње Шлезације и, најзад, Пољске и то само у неким већим центрима, као што су, на пример, Краков, Познањ, Калиш. Али и тамо где је управу града преузео немачки патрицијат, у граду није недостајало Пољака, нарочито међу ситним трговцима, занатлијама и градском сиротињом.

У самоуправи пољских градова може бити говора тек пред крај XIV и у XV в. Дотле су ти односи настали тако касно били пројецтирани уназад, док су познији појмови, супротно стварном стању, били преношени у XIII в. (63).

Даље важно достигнуће у локацији градова по немачком праву био је нови плански распоред насеља и његов нови урбанистички лик. Претходни период одликовао се, нарочито ако је реч о већим насељима, разбацианошћу по терену по неколико градских насеља често подједнаког значаја, при чему је њихова својина припадала разним феудалцима. Ова насеља заједно су чинила скупину градских насеља. Сада долази до комасације тих насеља у један већи град, до откупа или замене земљишта са најзгоднијим положајем раније целине. Кнез на тај начин често потискује цркву односно властелу од удела у приходима из новог градског центра дајући му монополистички положај. Новоосновани град био је не само већи од ранијих појединих подграђа или тргова, већ је имао, уз одржање одбранбеног карактера, шире улице и тргове, веће грађевинске парцеле као и више простора око грађевина у облику вртова, што је стварало боље здравствене услове уз могућност смештаја већег броја становништва.

На тај начин, новонастали град представљао је исто тако напредак и у урбанистичком погледу. Залагањем грађанства долази и до изградње зидина и градских капија, које средњовековним градовима дају толико карактеристичан облик и силуету и значе завршетак грађевинарске и насељеничке акције. Ове зидине, подизане по већим местима скоро увек уз помоћ кнеза, служиле су не само као одбрана дотичном граду већ такође и као тврђава општедржавног значаја. Штитићи грађанство од напада споља, градске зидине су му давале такође и други положај према феудалцима.

(63) У Чешкој је градска самоуправа творевина хуситских времена, а то значи после 1419 (упор. V. Vojtišek: O privilegiu knížete Sobeslava pro prazske Nemce a jeho konfirmacích, Vbor rozprav a studií, p. 321).

Оне су постајале материјална основа за добијање широке самоуправе, као што је, на пример, био случај са далматинским градовима који су од самог свог почетка били утврђени (64).

Читава овај преглед пружио нам је слику богате и компликоване линије развоја пољских градова у периоду од IX до XV в., указао на то да почеци градова у Пољској, као и постанак грађанства, нису скопчани само са узорима немачког права, већ да су израз знатно ранијих аналогних процеса који су се вршили истовремено у читавој Европи раног средњег века (65). Прихватање узора немачког права само је наставак те исте еволуције, важан моменат у животу града, али које не значи и његов почетак.

Зђислав Качмарчик
(Zdzisław Kaczmarczyk)

НЕПОСТОЈЕЋИ БРАК У НАШЕМ ПРАВУ

1. — Једном одлуком Сав. врх. суд је заузео становиште да је непостојећи брак онај брак који је закључен без присуства сведока (1). Суд је имао да реши питање пуноважности брака закљученог за време рата пред свештеником, али без присуства сведока. Нашао је да је тај недостатак форме и по тадашњим као и по садашњим прописима повлачио санкцију непостојања таквог брака:

„По садашњем ОЗОБ, за склапање брака потребно је присуство два сведока (чл. 33). За постојање брака потребно је да су два лица различитог пола пред надлежним органом изјавила сагласност да ступе у брак, и то на начин предвиђен у закону (чл. 15). Као један од елемената начина предвиђеног у закону јесте и присуство сведока закључењу брака. По чл. 31 брак при чијем склапању нису били испуњени услови за постојање брака, сматра се да није ни постојао; а један од услова потребних за постојање брака је околност да закључењу брака присуствују два или три сведока“.

Сав. врх. суд сматра, дакле, да у „начин предвиђен у закону“ (чл. 15) улази и присуство два сведока (чл. 33). Међутим овај чл. 33 тражи да закључењу брака присуствују, осим два сведока, још оба будућа брачна друга,

(64) На то је утицао континуитет традиције римских градова који су имали градске зидине тако да су градови у којима се задржало римско становиштво после VII века по правилу били опасани зидинама. Тако је сигурно било у Трогиру, тако и у Сплиту, где се у јако утврђеној Диоклециановој палати склонило становништво освојене Салоне; исти је случај био и са Дубровником и Котором, где су се опет настанили разбијени остаци из Цавтата (Epidaurus) (Г. Новак: Прошлост Далмације, т. I, Загреб, 1944, с. 94).

(65) Н. Planitz: Die deutsche Stadt im Mittelalter, Graz, 1954, где аутор приказује еволуцију развоја немачких градова (упор. такође запажања Н. Minha: Z nowszej literatury niemieckiej o sredniowiecznych miastach Niemiec i Polski, Kw. Arch. i Urb. III, z. 3—4, 1958, р. 370).

(1) Рев. 417/60 од 18 јуна 1960. — Збирка судских одлука, 1960/2, бр. 147.